

Снежана Ферјанчић: *Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама (I–III век. н.е.)*,

Београд 2002, САНУ; Балканолошки институт, Посебна издања 79

Војска је онај сталеж у римској држави епохе Царства о којем највише знамо. Такво стање наших извора и знања није случајност, јер се римска оружана сила током столећа развила у друштвени чинилац првог реда. Од ње је зависила одбрана граница и избор царева. Активни и ислужени војници су главни носиоци културно-политичког процеса којем је савремена наука дала име романизације. Такође, снажно су утицали на привредне промене, на урбанизацију и верска стремљења провинцијалног становништва. За многе Римљане и не-Римљане, од првог века н.е. па надаље, војска је готово синоним за државу Цезара.

Историјске билансе римске војске треба истраживати у оквирима ужих тематских целина. Оне су дефинисане разликама у роду трупа – *exercitus Romanus* се састојао углавном од преторијанских кохорти, легија, помоћних одреда, италских и провинцијских флота. Затим, разликама у хијерархији провинцијских команди и њихових непријатеља – од раздобља Флавијеваца, посада Илирика је важнија, и супротстављена је опаснијим варварима, него посаде на рајнској и еуфратској граници. Најзад, разликама у старости и статусу војника: активни борац и ветеран се допуњују у неједнаким задацима које им поставља државни организам за време рата као и за време мира.

Једва да треба подвући, ствари су се мењале и у дијахроној перспективи. Две тежње друштвеног живота нарочито се истичу при анализи суштинских питања: римска држава се прогресивно милитари-

зује, римска војска се прогресивно варваризује. Узроци – подвлачимо да је реч о узроцима, а не о непосредним разлозима – ових појава нису нам јасни, али дубину последица милитаризације и варваризације осећамо у свим видовима кризе Царства, све оштрије почевши с временима дома Севера.

Књига Снежане Ферјанчић коју препоручујемо историчарима, археолозима, истраживачима епиграфских извора и нашој науци о античком свету уопште, усредсређена је на једну добро одабрану целину из сплета проблема које покреће историја римске војске у периоду раног Царства. Како наслов књиге наговештава, ту целину чине бројни подаци о пракси врховне команде да се ислуженим легионарима даје обрадива земља на провинцијском тлу. Реч је истовремено о награди за дуге године војне службе и, кадгод се прибегавало масовном насељавању, о начину да се помогне становницима и установама у унутрашњости Царства.

Помоћ је плод смишљеног програма. Мудрим распоредом ветеранских колонија привредно су активирани пусти делови провинција, обезбеђена је њихова заштита од варвара и унутрашњег непријатеља (ветерани су се лако могли окупити под заставама да се опет боре, кад устреба), и створена су културно-етничка упоришта римском елементу тамо где је он био неопходан, али се показао слабо организован или недовољно бројан.

Снежана Ферјанчић је одлучила да свој рад ограничи на провинције Балканског полуострва: Панонију,

Далмацију, Мезију, Македонију, Тракију и Ахају. Са гледишта легионарске колонизације, оне су оскудно истражене, и поред бројних, често успешних, појединачних напора међународне науке. Па ипак, сачувале су знатан квантум ветеранских натписа, који чине основни извор за изучавања посвећена предмету ове књиге. Политички, географски и војнички, балканске области су уопште биле значајан део Царства, што је имало вишеструки утицај на модалитете ветеранског насељавања. Треба подвући да су се делиле на области латинског и грчког језика: Горња Мезија, Панонија и Далмација стоје насупрот хеленофоним провинцијама Доње Мезије, Тракије, Македоније и Ахаје. У друштвеном погледу, и намена и судбина ветеранских колонија, заступница вредности *Romanitatis*, зависила је од тога да ли су осниване тамо где се говорило латински или тамо где се говорило грчки.

Аутор се определио, даље, да прати само легијске ветеране, искључивши из свог разматрања друге врсте војника који су добијали земљу након „часног отпуста“. Постоји више разлога за ограничење теме. Легије су не само по броју и квалитету најважнији сегмент римске војске него и онај који је – захваљујући своме етничком саставу и традиционалном угледу – могао највише да допринесе напретку културне асимилације провинцијског становништва. Носиоци оваквих преимућстава, бивши легионари су основали огромну већину ветеранских колонија. Разуме се, без обзира на специфичне повољности свог положаја, они нису једина врста трупа чије насељавање у провинцијама осветљава римску политику војно-друштвеног реда. Ту политику још потпуније разумемо ако наш

видокруг проширимо на ветеране осталих јединица, нарочито ветеране такозваних помоћних трупа.

Напокон, Снежана Ферјанчић је одредила природне хронолошке границе за своје истраживање, које обухвата распон између великих реформи Октавијана Августа на преласку I века п.н.е. у I век. н.е. и не мање дубоких промена које обележавају владе Диоклецијана и Константина, на измаку кризе III века. Не треба посебно наглашавати да су и римска војска и римска држава уопште битно другачије у временима пре Августа и после Диоклецијана-Константина, иако је важних промена било у раздобљу од I до III столећа. Додатна оправдања ових хронолошких граница су у историји Балкана, јер Панонија, Мезија, Тракија не постоје као римске провинције пре почетка Принципата. Стање извора такође је упућивало на епоху Принципата као хронолошки оквир за изучавање ветеранског насељавања. Епиграфска грађа – она нам пружа најважније и најбројније податке – ретка је у касно-републиканском добу, а практично узевши нестаје на средини III столећа; напротив, сразмерно је обилна у временима Антонина и Севера.

Аутор је рашчланио, с правом, појаве којима се бави у три дела, под насловима (1) *Ветеранске колоније* (стр. 21–102), (2) *Дедукције без оснивања колонија* (стр. 103–127), (3) *Околина војних логора и појединачно насељавање на лимесу и у унутрашњости балканских провинција* (стр. 129–181).

Прво поглавље је најдуже и најважније. Посвећено је таквим примерима поделе земље ислуженим легионарима који везују релативно велике ветеранске групе и компактно, ненасељену или слабо насеље-

ну територију, где ће изнићи ветерански град с високим рангом колоније римских грађана. Пракса ове врсте може се пратити у балканским провинцијама током, приближно, једног столећа – од Тиберијеве до Хадријанове владе. Подарила је Царству већи број цветних колонија попут Петовиона (Птуја) и Емоне (Љубљане) у Панонији, Еквума у Далмацији, Скупа (Скопље) и Ратијарије (Арчера) у Мезији, Дијума у Македонији, Деултума у Тракији, Патра у Ахаји – да се ограничимо на важне, а недвосмислене примере. Аутор расправља о низу питања која се тичу њиховог настанка и развоја, првенствено о хронологији довођења ветерана – (како Римљани кажу, њихове дедукције), о идентитету легија које дају колонисте, о ветеранском животу и муниципалној каријери. Аутор то чини у добро обавештеном излагању, јасном и поузданом, с критичким ставом према смелијим хипотезама претходника. Ове врлине показују и наставак књиге; захваљујући њима, добили смо једно зрело и корисно дело.

Организованог, сразмерно масовног насељавања легијских ветерана било је и на местима којима није подарен, из различитих разлога, статус колоније. Тим неочекиваним феноменом бави се друго поглавље. Снежана Ферјанчић показује да је он потврђен за Панонију и Далмацију, али није – није бар довољно убедљиво – за друге провинције балканског комплекса.

У типолошком погледу, овако насељавање наговештава царску политику која је предмет анализе у трећем поглављу. Централна власт напушта програм оснивања ветеранских колонија јер он изискује више слободне земље него што је држава има и јер се супротставља же-

љама многих ветерана да сами изаберу где ће живети у својим позним годинама. Лични избор је најчешће значио: близу ветерановог војног логора, или у његовом завичају, или у просперитетним градовима, привлачним без обзира што их ветеран није раније упознао.

О тим могућностима, све чешће коришћеним током каснијег Принципата, Снежана Ферјанчић расправља на основу богатог материјала Паноније и Мезије – Далмација доприноси мало, остале провинције још мање. Логика појединачног насељавања делом зависи од статичности легија – које се временом све чвршће везују за једну провинцију и једно гарнизано место – делом од растуће неспремности ветерана да се издржавају од земљорадње. Они су чак радије узимали, приликом „часног отпуста“, новац, да би започели какав „посао“, него што су узимали њиве – кадгод је Цар био спреман да им новац да, што се није често догађало. Давање новца – такозвана *missio nummaria* спрам *missio agraria* – оптерећивало је фиск и лишавало државу могућности да се решава популацијске, па и економске, проблеме диригованим насељавањем ветерана.

Обимни *Закључак* (стр. 183–207 стр.) сажима и квантификује резултате истраживања у прва три поглавља. Затим, што је нарочито добро дошло, нуди извесна историјска тумачења појаве којом се књига бави и улази у питања која ту појаву осветљавају из различитих углава. На пример, питања ветеранских насеља-канаба, географског порекла ветерана, њиховог друштвеног и породичног живота. Различити видови ветеранске колонизације укратко су приказани и у нарочитим табелама (стр. 313–321). Целокупно

излагање је стављено на темељ епиграфских извора. Они су прикупљени у *Каталогу натписа* (233–312), који обухвата чак 507 бројева. За сваки споменик је дато његово главно издање, кратак опис, латински текст, предлог датовања; ако је неопходна, ту је и *varia lectio*. *Каталог* је потпун, поуздано сачињен и тачан, необично користан. Сведочи не само о хеуристичком труду него и о ауторској способности да ваљано тумачи једну одиста тешку врсту изворне грађе. С таквим одликама,

Каталог природно заокружује читаво дело. Задовољство нам је да нагласимо, на крају, да је тим делом, произашлим из магистерија, али уобличеним у зrelu, самосталну и успелу књигу, Снежана Ферјанчић показала да је наша наука о антици добила младог истраживача од кога може очекивати нове успехе у блиској будућности и на сродним подручјима историје римског друштва.

Слободан Душанић

Мирослав Марковић: *Студије о религији антике*, Никшић (Српско друштво за хеленску философију и културу), 2001, 131 страна

Захваљујући труду Б. Шијаковића, уредника философске библиотеке *Алетхеиа*, добили смо на српском језику избор чланака М. Марковића, класичног филолога светског гласа, дугогодишњег професора на универзитету у Урбани (Илиноис, САД). Веома широких интересовања, Марковић се показао као поуздан издавач критичких издања многих античких писаца, а посебно је важио као један од најбољих светских познавалаца и тумача Хераклитове философије.

Иако деценијама ван отаџбине, настојао је да сачува везе са њом. Стога је неке радове објављивао и код нас; поменимо књигу *Философија Хераклита Мрачног* (Бгд. 1983) и српски превод византијског спева Теодора Продрома, *Роданта и Досikle* (Бгд. 1994).

Прилози у овој књизи посвећени су разноврсним питањима, од ан-

тичке философије и египатских, источних и грчких култова и веровања, до раног хришћанства и њему савремене гносе.

У студији *Од Иштар до Афродите* (стр. 11–27) аутор доказује да је хеленска богиња љубави преузета са истока и да је исто тако повезана са египатском богињом Изидом. Тезу развија на основу ликовних представа ове богиње на њеном путу од истока, преко Кипра и Грчке до Италије.

Области философије припадају три кратка прилога (*Питагора као петао*, *Један Питагорин налог и Ксенофанов напад на олимпијске победнике*).

За тумачење неких етнолошких мотива, аутор је нашао опште балканске паралеле.

То нарочито важи за *Један Сапфин сватовца*, који је пре Марковића био погрешно схваћен; он га